

Sophia Perennis

Print ISSN: 2251-8932/Online ISSN:2676-6140
Web Address: Javidankherad.ir
Email: javidankherad@irip.ac.ir
Tel:+982167238208
Attribution-NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)
Open Access Journal

SOPHIA PERENNIS

The Semiannual Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy

Vol. 17, Number 2, Autumn and winter 2020-2021, Serial Number 38

**The Status of Faith, Heart and Reason
in Pascal's Thinking**

Shahin Aawani *

Among the famous thinkers who lived in the seventeenth century after Descartes (1596- 1650), one is Blaise Pascal (1623- 1662), and the other is Nicolas Malebranche (1638- 1715). All the three are reckoned among French rationalist thinkers. There are some similarities between Descartes and Pascal. They are both philosophers, mathematicians and of Catholic denomination, but they represent two different lines of thought.

Pascal starts, strictly speaking, from experience. Pascal does not simply accept the authority of reason, and he says that if reason were the ultimate authority, rationality would certainly be sufficient in itself and there would be no need for revelation, but rationality has not yet found a universally accepted truth.

Pascal's logic is neither Aristotelian nor Cartesian, rather his logic is the "logic of the heart" in which the primordial human nature, that is, inner intuition, must be distinguished from reason.

In contrast to Descartes' famous dictum "Cogito ergo sum" (I think, therefore I am), Pascal stipulates "Credo ergo sum?" (I believe, therefore I exist?), where "thought" is supplanted by "belief". Of course, in Pascal's philosophical system, "thought is the basis of human glory and grandeur"; and the foundation of ethics in his philosophy consists in thinking and acting in the right way, therefore he seeks all the human virtues in human thought.

He maintains that truth cannot be found and truly believed in through reason. Descartes with his methodic doubt and his clear and distinct ideas reached only "conceptual certainty" but he never delved into the reality of faith.

---

*Associate Professor at Iranian Institute of Philosophy

E-mail: shaawani@gmx.de

Philosophers have generally identified Pascal as a rationalist, but this article proves that he is a "Fideist", and on this basis, the author examines the subject of religion and faith in the heart from Pascal's point of view. In addition, the present article examines the logic and method by which Pascal arrives at "faith" and "religion."

Pascal distinguishes between faith, levels of faith, and wisdom. He believes that faith is a grace bestowed by God on a believer. At this stage, faith is for the general public and beginners, but when faith gives way to mysticism, it is at this stage that the believer becomes a mystic and achieves an understanding of the truth. Such an argument is presented in Pascal as the difference between philosophy and wisdom, where he says: "The greatness of wisdom, which is only valid when it comes from God, is invisible to carnal and spiritual people." He goes on to write: "The great geniuses have their triumph and their fame, and they have absolutely no need of carnal greetings to which they have no relation, for this neither adds nor deprives their own greatness". They are seen by God and the angels, not the bodies or the inquisitive followers. God is enough for them (Pascal, 1997: 308/793).

One of the key phrases of Pascal's thought is: "The heart has its reasons, which intellect does not know"; the truth of God is such that it is both apprehended by intellect and intuited by heart, because "it is heart that knows the principles". To show Pascal's opposition to reason, the word "*qalb*" proves to be more logical and precise than "*dil*" and feeling. According to Descartes, "heart" is a bodily organ that all living creatures have in common, but reason, as the faculty of reasoning and arguing, is peculiar to "human beings", equally distributed among them. Pascal, in contrast, explicitly asserts that this is the heart that apprehends "mysteries of faith". God is visible by heart, not by reason. The heart naturally loves "transcendent beings".

Pascal maintains that man does not need to be grandiose, since he is but a reed, that is the weakest creature in nature; but he is a thinking reed. The entire universe need not arm itself to crush him. A vapor, a drop of water suffices to kill him. But, if the universe were to crush him, man would still be more noble than that which killed him, because he is aware of his mortality. The universe knows nothing of this. "All our dignity consists, then, in thought. By it we must elevate ourselves, and not by space and time which we cannot fill." so we should endeavor to "think well"; this is the principle of morality.

Unlike the rationalists, Pascal holds that God is not conceivable through rational procedures. Two centuries later, the same central thesis was developed and articulated by Soren Kierkegaard (1813-1855), the existentialist theologian, in a more precise and modern formulation. Both consider the quest for evidences to prove the existence of God as a kind of disrespect for religion, because it inevitably consequents on a preceding doubt and lack of conviction. Both accept revelation as the basis of their faith. Pascal, however, trusted on God's graciousness, contrasted the religious worldview with the scientific and philosophical rationalizations.

Pascal claims that he has found the ultimate foundation of the certainty on which everything depends. This foundation is the living God, i.e. the

Bible, which was revealed in Jesus and is historically present in him. Is such a claim true? In that case, can he be called a "philosopher of religion"? Meanwhile, Pascal's unfinished and most important work, entitled *Pensées* (Thoughts), is written about the legitimacy of the religion of Christ defending it against its adversaries.

He is a devout philosopher, and a staunch supporter of the Catholic religion, yet he is a moderate believer. His famous work, *Fragments: Pensées*, is on the legitimacy of the religion of Christ and its defense. According to Pascal, attaining God is the work of the heart, not the intellect, because the intellect either leads man to heresy or makes him an atheist. The issue is complicated by the fact that "heart"—in German: "Herz"—has been rendered into Persian by the word "dil", while its true equivalent is "qalb". As mentioned in the article, Pascal attributes the center of intuition and vision of God to the heart as "qalb", rather than "dil"—which is concomitant of arbitrariness; thus, if one considers Pascalian notion of heart as "dil", the knowledge of God would be understood as subjective, instead of as a knowledge by heart and faith.

In the present article, the author has tried to first enumerate Pascal's scientific innovations in the field of natural sciences, hydrostatics, etc. She then goes on to describe Pascal's important intellectual points, including his inclination toward religious discourse - as well as Pascal betting on the existence of God, Pascal triangle, and Pascal's theorem. Moreover, another section of the article is particularly concerned with the relation of faith to the issue of predestination and free will, and to the law. Here, the question arises as to whether or not predestination and free will are considered to be distinct from each other in Pascal's fideism, as it is the case with Christian theology. How is this issue addressed by his "logic of the heart"?

Bibliography

- P., G., → Pascal, *Gedanken*, 1997.
- KrV: → Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, 1983.
- Hersg= Herausgegeben von/ Herausgeber
- Bréhier, Emile (2006), *Histoire de la philosophie, Le XVII Siècle*, translated by Ismail Saadat, First edition, Tehran, Hermes Press.
- ----, ---- (2018), *Histoire de la philosophie, II. XIX Siècle, Période des Systèmes (1800- 1850)*, translated by Ismail Saadat, First edition. Tehran, Hermes press.
- Cassirer, Ernst (1993), *Die Philosophie der Aufklärung, Überzeugung von*. Najaf Daryabandari, First edition, Tehran, Kharazmi Publications.
- Cottingham, John (2011), *A Descartes Dictionary*, translated by Ali Afzali, First edition, Tehran, Iranian Institute of Philosophy.
- Descartes, René (2004), *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*, translated by Mohammad Ali Foroughi. → Foroughi, pp. 193- 260.
- Elders, Leo. J. (2007), *The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*, translated by Shahab al-Din Abassi, Second edition, Tehran, the Ministry of Culture and Islamic Guidance Press.

- Foroughi, Mohammad Ali (2004), *The History of Philosophy in Europe, A Short History of Ancient Rome*, First edition, Tehran, Hermes Press.
- Foulquié. Paul (1383). *Métaphysique*. Translated by Yahya Mahdawi, Second edition. Tehran, University of Tehran Press.
- Gilson, Etienne (2009), *God and Philosophy, (The Evolution of the Concept of God in the History of Western Philosophy)*, Translated by Sharam Pazuki, Second edition, Tehran, Haghghat Publications.
- Ilkhani, Mohammad (2014), *Histoire de la philosophie du Moyen Age de la Renaissance*, Eight edition, Tehran, SAMT Publications.
- Kant, Immanuel (1984), *Kritik der reinen Vernunft, (2. Aufl.)*, Werke in Zehn Bänden, Bd.4. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.
- Küng, Hans (2006), *Does God Exist? An Answer for Today*, Taschenbuch, Wipf and Stock.
- ----, ---- (2010), *Does God Exist? An Answer for Today*, translated by Hasan Ghanbari, First edition, Qum, Publications of University of Religions and Denominations.
- Lafuma, Louis (1986), "Blaise Pascal", in; LThK (=Lexikon für Theologie und Kirche), 10 Bde. Bd.8, Hersg. von Josef Höfer, und Karl Rahner; Herstellung: Freiburger Graphische Betriebe.
- Loeffel, Hans (1987), *Blaise Pascal*, Birkhäuser Verlag, Basel, Boston.
- Morvarid, Jafar; Mahdavi Mehr, Vahid (2018), "Investigating the essential distinction of Pascal's Betting argument" and "Hadith of Muhajjah from Iman Ali, and Ibn Abi al-Awja' and its philosophical and theological results", in: *Journal of Philosophical Theological Research (JPTR)*, Serial number 76, Summer, pp. 57- 70.
- Palmer, Michael F. (2014). *The Question of God: an introduction and sourcebook*, Translated by Naimeh Pourmohammadi, First edition, Tehran, Scientific and Cultural Publications.
- Pascal, Blaise (1997). *Gedanken über die Religion und einige andere Themen*, Jean- Robert Armogathe (Hrsg.), aus dem Französischen übersetzt von Ulrich Kunzmann, UB 1622, ReclamVerlag, Leipzig.
- ----, ---- (1966) *Pensées*, edited and translated by. A. J. Krailsheimer, London and New York, Penguin Books.
- ----, ---- (2019). *Human happiness*, translated by Marzieh Khosravi, Second.edition., Tehran, Rozegar-e no Press.
- Rescher, Nicholas (1985). *Pascal's Wager: A Study of Practical Reasoning in Philosophical Theology*, Nötre Dame, Ind., University of Notre Dame Press.
- Ritter, Joachim; Karlfried Grunder und Gottfried Gabriel (2014); *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 2, *Eine Auswahl von Konzepten in der Metaphysik (Theologie)*, Translated by Mohammad Reza Hosseini Beheshti, und die Gruppe von Übersetzern, Tehran, SAMT Press.
- Zadyousefi, Amir Hussein; Saeedi Mehr, Mohammad (2015) "Pascal Betting and the Problem of Multiple Gods" in: *Researches of the philosophy of religion*; Tehran, Institute of Humanities and Cultural Studies, Fourth year, second issue, Autumn and Winter 1394, pp. 66-43.

مجله علمی جاویدان خرد، شماره ۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، صفحات ۵-۳۴

جایگاه ایمان، سلوک قلبی، و عقل در اندیشه پاسکال

شهین اعوانی*

چکیده

پاسکال عقلانیت عقل را به سادگی نمی‌پذیرد و می‌گوید اگر عقل، عقلانی می‌بود یقیناً عقلانیت کافی بود ولی عقلانیت هنوز حقیقت ثابتی نیافته است. منطق پاسکال، «منطق قلب» است که در آن فطرت، یعنی احساس شهودی، باید از عقل متمایز باشد. در قبال عبارت معروف دکارت «می‌اندیشم، پس هستم»، پاسکال می‌پرسد «باور دارم، پس وجود دارم؟». او «باور قلبی» را به جای «اندیشه عقلی» نهاده است.

پاسکال مدعی است که او بنیان‌هایی یقین را یافته، یقینی که همه چیز مبتنی بر آن است. این بنیان «خدای زنده»، یعنی کتاب مقدس است که در مسیح آشکار شد. پاسکال بر این عقیده است که از طریق عقل و استدلال نمی‌توان حقیقت را یافت. معمولاً پاسکال را در زمره عقل‌گرایان شناخته‌اند اما آن‌طور که مقاله در صدد اثبات آن است، او یک «ایمان‌گرا» است ولی ایمان او «عقلی» نیست بلکه «ایمان قلبی» است. مقاله حاضر، موضوع دین و

---

* عضو هیأت علمی مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران. رایانامه: shaawani@gmx.de

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۷/۱

«ایمان قلبی» از منظر پاسکال؛ و نیز منطق و روشی را که او با استفاده از آن به این گونه «ایمان» و «فهم دین» نائل آمده، مورد بررسی قرار داده است؛ و در پاره‌ای موارد مهم، دیدگاه پاسکال با دکارت نیز مقایسه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: پاسکال، دکارت، عقل، عقل‌گرایی، ایمان‌گرایی، دین، قلب.

۱. پاسکال و نوآوری‌های علمی

بعضی از فیلسوفان معاصر بر این عقیده‌اند که «براهین وجود خدا» نه ممکن‌اند و نه پدیدآورنده ایمان دینی از جمله ایمان مسیحی^۱. آیا این بدان معناست که هر تلاشی که عقل تا کنون در اثبات وجود خدا کرده، بی‌نتیجه بوده است؟ مقاله بنا ندارد به دیدگاه معاصر درباره دین پردازد ولی این نکته را در عقل‌گرایان با محوریت پاسکال و دیدگاه او درباره ایمان می‌جوید.

در میان متفکران بزرگ قرن هفدهم فرانسه، یافتن دو فیلسوف مشابه و در عین حال متفاوت، مانند دکارت و بلز پاسکال^۲، ناممکن بود. پاسکال مانند دکارت ریاضی‌دان، و فیزیک‌دان بود. هر دو انسانی مدرن، ادیبی برجسته و متفکری ژرف‌اندیش بودند (نک: کونگ، ۱۳۸۹: ۱۰۸). اکثر «زندگی‌نامه نویسان» در تأثیر محیط اولیه صحنه‌ها و مناظر طاقت‌فرسا و خشک و خشن کلرمون در ایالت اوورنی^۳ بر شخصیت و نبوغ پاسکال اتفاق نظر دارند. آنها گفته‌اند که پاسکال هوش سرشار و ذهن وقادی داشته و از کودکی به ریاضیات و فیزیک علاقه‌مند بوده است.

پاسکال در سال ۱۶۵۴ متحمل تجربه روحی شدیدی شد که آن را در کتابش با عنوان *خاطرات*^۴ ثبت کرده است. تجربه‌ای که سبب شد در نحوه نگرشش در فهم از جهان و خدا چرخشی ایجاد شود و درک و فهم تازه‌ای از خداوند و مقام و مرتبه حضرت مسیح بدست آورد، به طوری که از آن به بعد زندگی او کاملاً صبغه دینی به خود گرفت و ذهن او به مباحث کلامی معطوف شد (همو، همان: ۱۱۰). پاسکال به واقع یک مسیحی مؤمن و معتقد بود. در دوره‌ای از زندگی‌اش علم ریاضی را هم تابع احکام اخلاقی، و اخلاق طبیعی را تابع ایثار و کرامت فوق طبیعی دانست.

۲. امتهات مشرب فکری

در سرآغاز عصر جدید، پاسکال بیانی از مفهوم خدا را ارائه داد که در تقابل با دکارت و مابعدالطبیعه اوست. البته پاسکال در ابتدا در زمینه حکمت و حقیقت‌جویی، از پیروان

دکارت (کارترین‌ها) بود و قول او را در گفتار در روش که باید خود به حقایق پی برد یعنی «هیچ‌گاه هیچ‌چیز را حقیقت نپندارد» و قول کسی را حجت نشمرد، «جز آنچه برای خودش بدیهی باشد» پذیرفت. (دکارت، ۱۳۸۳: ۲۱۰). اما وقتی علاقه‌اش به مباحثات دینی، عمیق‌تر شد به انتقاد از رهیافت عقل‌گرایانه دکارت و مخالفت با تصور او از «جوهر خدا» پرداخت زیرا از نظر او «خداشناسی عقلی»^۵ دکارت، تقریباً به اندازه الحاد، از مسیحیت، دور شده است (الدرز، ۱۳۸۶: ۴۱). پاسکال قائل به جدایی عقل و ایمان، فلسفه و دین، فهم^۶ و قلب^۷ است و دلایل مابعدالطبیعی بر وجود خدا را نمی‌پذیرد. خدا تنها به درون انسان‌ها می‌نگرد، در حالی که کلیسا حکم به ظاهر می‌کند (ریتر، ۱۳۹۱: ۱۳۰). سه نمونه از یافته‌ها و دستاوردهای ماندگار پاسکال عبارتند از: شرط‌بندی پاسکال^۸؛ مثلث پاسکال^۹؛ و قضیه پاسکال^{۱۰}، که آن‌چه به بحث ما ارتباط می‌یابد نظریه «شرط‌بندی» اوست که در ادامه مطلب بدان خواهیم پرداخت.

در میان تاریخ‌نویسان فلسفه، برخی پاسکال را «فیلسوف وجودی» دانسته‌اند و بعضی از آن منظر که او اصرار داشته تا نشان دهد که چه‌گونه وحی مسیحی می‌تواند مسائل فلسفی را که به وضع و حالت و موقعیت انسان مربوط‌اند، حل کند، او را در زمره «مدافعان مسیحی» دانسته‌اند و نه در شمار یک فیلسوف (کاپلستون، ۱۹۶: ۴). *نامه‌های ایالتی*^{۱۱} پیرامون مشاجره در یکی از اختلافات مذهبی رایج زمانه‌اش میان یسوعیان است که معتقد بودند در جهان معاصر باید جنبه «بشر‌گرایانه»^{۱۲} مسیحیت مورد تأکید قرار گیرد. ولتر این اثر را از جنبه ادبی ستوده و نویسنده آن را یک نابغه ادبیات دانسته است. پاسکال در این نامه‌ها بنابر دلایلی، که به قول هانس کونگ^{۱۳} صرفاً تاکتیکی نیست، به برجسب یانسنی بودن به خودش اعتراض می‌کند^{۱۴}.

پاسکال^{۱۵} فیلسوفی ایمان‌گرا^{۱۶}، عالم دینی مبتنی بر ایمان مسیحی، و مدافع مذهب کاتولیک است. او تلاش می‌کند تا بی‌اعتباری خرد انسان را نشان دهد. پاسکال دغدغه دین داشته، و در زمره یک مدافع مسیحی کوشیده است تا یکی از مشکلات جدی را که تا زمان وی لاینحل مانده بود، حل کند. مشکل بر سر این سؤال بود که: «چه‌گونه وحی مسیحی می‌تواند مسائلی را که از وضع و حالت و موقعیت انسان ناشی می‌شود، حل کند؟». پاسکال معتقد است شک، هادی انسان در زندگی، و آغاز ایمان است اما نه «ایمان عرفی» بلکه «ایمان قلبی». البته او یک «ایمان‌گرای معتدل» است و از حقانیت ایمان دفاع می‌کند. در مقابل او «ایمان‌گرایان افراطی» هستند که برای دین به هیچ دلیل

و مبنای عقلانی قائل نیستند و معتقدند ایمان با عقل سازگار نیست و هر گاه ایمان بر طبق معیارهای عقل قابل فهم باشد، دیگر ایمان نیست.

اثر اصلی پاسکال، با عنوان *اندیشه‌ها (قطعات)*^{۱۷} نیز در حقانیت دین مسیح و دفاع از آن است^{۱۸} و مهم‌ترین کار اعتقادی پاسکال به شمار می‌آید، اما این اثر به علت مرگ زودهنگام او (۳۹ سالگی) به اتمام نرسید^{۱۹} و آن‌چه در دسترس است، شامل کلمات قصار و بعضاً قطعات مبسوطی است که بعد از مرگش در سال ۱۶۷۰ با نام *اندیشه‌های پاسکال در ارتباط با مذهب و سایر موضوعات*، انتشار یافت. به طور کلی پاسکال در این اثر در نظر دارد به عنوان یک محقق مسیحی زمینه‌ای فراهم آورد تا بتواند بین علم و ایمان، فهم، عقل و قلب (دل)، تطابق ایجاد نماید و برای کسانی که آزاداندیش یا شکاک‌اند و مطابق تعالیم مسیحیت زندگی نمی‌کنند، با این کلمات قصار آنها را راهنما باشد تا به راه درست راهنمایی شوند^{۲۰}. پاسکال، در بسیاری از آثار منتشره‌اش توانست راه را برای علم مدرن (مثل نوآوری‌های او در هندسه، مقاطع مخروطی که به «شش ضلعی اسرارآمیز» معروف شد، پی‌ریزی حساب احتمالات، نبوغ در فیزیک، دانش شناخت تعادل مایعات (Hydrostatik) و مکانیک) بگشاید (Lafuma, 1986: 126). او در رنج فزاینده ۱۵ سال پایانی عمر کوتاهش، هر چه بیشتر در «عشق» رشد یافت.

۲-۱. برهان شرط‌بندی و اعتبار آن

برهان پاسکال بر اثبات وجود خدا، که به برهان شرط‌بندی پاسکال (Pascal's wager argument) و نیز «شرط‌بندی در قمار خدا» معروف است در دسته‌بندی براهین اثبات باری، جزو براهین عملی قرار می‌گیرد^{۲۱}. استدلالی که پاسکال در این برهان ارائه می‌دهد، یکی از استدلال‌های معروف در فلسفه دین و لزوم ایمان به خداست. تقریر برهان چنین است:

هستی یا نیستی خدا، اما به کدام طرف باید متمایل بود؟ [راهی جز شرط‌بندی و گزینش یکی از این دو احتمال نیست، یعنی] عقل نمی‌تواند این‌جا تصمیمی بگیرد. [اما] از آنجا که باید انتخاب کرد [شرط‌بندی اجتناب‌ناپذیر می‌شود. از این رو باید ارزش گزینه‌ها را بسنجیم و پرسودترین آنها را برگزینیم]. بیایید ببینیم کدام طرف جاذبه کمتری دارد. شما دو چیز را برای از دست دادن دارید: حقیقت و نیکی؛ و دو چیز را برای شرط بستن دارید: خرد و اراده؛ دانش و

سعادت. طبع ما از دو چیز می‌گریزد، خطا و ضعف. عقل ما از انتخاب هیچ‌یک از دو طرف متحیر نمی‌شود، از آنجا که باید ضرورتاً انتخابی صورت پذیرد. پس منطق هیچ دلیلی بر ترجیح یکی بر دیگری ندارد. اما شادمانی و سعادت چگونه؟ راه احتیاط آن است که احتمال نیستی خدا را وانهم و هستی‌اش را بپذیریم. بدین ترتیب در واقع هیچ چیز را از دست نداده‌ایم. پس بدون تعلل، روی وجود او شرط می‌بندیم (Pascal, 1997: 418/ 233) (نک: مروارید، و مهدوی‌مهر، ۱۳۹۷: ص ۶۰-۵۹).

از نظر پاسکال اعتبار برهان شرط‌بندی، خود در گرو حقایق عقیده به وجود خدا و زمینه‌ساز ایمان است. او تأکید دارد که در موضوع «هستی یا نیستی خدا» راهی جز شرط‌بندی و گزینش یکی از دو احتمال فوق‌الذکر نیست. در این شرط‌بندی امکان بر دو بافت مساوی است. اما ما خواه‌ناخواه در یک شرط‌بندی شرکت کرده‌ایم و در این قمار، با صداقت بر سر کل زندگی‌مان شرط گذاشته‌ایم.

برهان شرط‌بندی به نحوی همان ایمان‌گرایی است که - به قول پاسکال - گریزپایان از ایمان را متوجه خدا و ایمان به او می‌سازد یعنی آنها را به ایمان پای‌بند می‌کند.^{۲۲} از نظر پاسکال رسیدن به خدا کار قلب است نه عقل زیرا عقل یا انسان را به الحاد می‌کشاند و یا او را خداناباور می‌کند. او در خصوص «شرط‌بندی»، به غیرمؤمنان و اهل شک توصیه می‌کند که اول بر سر شق مطمئن‌تر شرط ببندند و موقتاً وجود خدا، و وحی مسیحی را بپذیرند. آنگاه با عمل به شعائر و آداب مسیحی، به دین و ایمان راستین هدایت می‌شوند.

۳. پاسکال: فیلسوف، متکلم یا حکیم

گود فریدوس^{۲۳} متفکری است که عمیقاً علائق انسان‌گرایانه دارد و به افکار سنکا^{۲۴}، فیلسوف رومی رواقی، وقع می‌نهد. او بین متکلم یا مؤمن (theologus) و فیلسوف (philosophus) فرق قائل شده و برای هر یک وظیفه خاص تعیین کرده است: (۱) فیلسوف به موجودات طبیعی به عنوان مخلوقات خداوند می‌پردازد ولی متکلم به لطف الهی نظر دارد. یعنی نظر به واقعیت‌هایی دارد که خداوند برای اصلاح و ترمیم خلقت به آن اضافه کرده است؛ (۲) توجه فیلسوف معطوف به جهان‌شناسی است و در طریق فلسفی افلاطون قرار می‌گیرد که غایت او در طی طریق فلسفه و فلسفه‌ورزی، غایتی اخلاقی است. ایمان مؤمنانه نزد کسانی که در حقیقت کتاب مقدس و وحی تفحص

کرده‌اند، جایش را به عرفان می‌دهد (ایلخانی، ۱۳۹۳: ۷۹-۲۷۸). آری مؤمن با لطف خدا، ایمان را کسب می‌کند. ایمان در این مرحله برای عامه مردم و مبتدیان است اما وقتی ایمان جایش را به عرفان می‌دهد، در این مرحله مؤمن، عارف می‌شود و به درک و فهم حقیقت^{۲۵} نائل می‌گردد. چنین بحثی در پاسکال به صورت تفاوت بین فلسفه و حکمت مطرح می‌شود، آنجا که می‌گوید: «عظمت حکمت، اگر از خداوند ناشی نشده باشد، هیچ ارزشی ندارد. چنین مطلبی بر ماده‌گرایان و خردمندان پوشیده نیست». «نوابغ بزرگ... نیازی به عظمت مادی ندارند. آنها نه با چشم سر، بلکه با چشم قلب شناخته می‌شوند؛ قدیسان... نیز نیازی به عظمت مادی یا عقلی ندارند... زیرا ایشان توسط خداوند و فرشتگانش شناخته شده‌اند و نه انسان‌ها و عقول. برای این دسته تنها «خدا» کافی است» (Pascal, 1997: 308/793).

۴- عقیده؛ و نقش عقل و قلب در شکل‌گیری آن

در بخشی از کتاب *اندیشه‌ها*، جایی که پاسکال در آن از معرفت خدا و اساس اصول شناخت بحث می‌کند، مطلب جالب توجهی مطرح می‌شود که جمله کلیدی فکر پاسکال است: «قلب دلایل خاص خود را دارد که عقل آن دلایل را نمی‌شناسد»؛ حقیقت خدا به گونه‌ای است که نه تنها به ادراک عقل بلکه به شهود قلب نیز در می‌آید^{۲۶} زیرا قلب است که اصول را می‌شناسد. برای بیان مخالفت پاسکال با عقل، استفاده از واژه «قلب» منطقی‌تر و دقیق‌تر از احساس و دل است. در این جا «قلب» به معنای عامل عاطفی ضد عقلی، یا به معنای جان در مقایسه با روح نیست بلکه یقیناً به معنای حضور ارتجالی «ادراک شهودی»، درک وجودی، و در واقع «عشق» به گسترده‌ترین معناست (نک: کونگ، ۱۳۸۹: ۱۱۹). پاسکال منظور خود را از قلب به وضوح تبیین، و تأکید کرده است که مقصودش از قلب نه قوه منفعله بلکه قوه‌ای در مقابل عقل و مترادف با قوه شهود است. چنان‌که می‌گوید:

ما حقیقت را نه تنها به عقل بلکه به قلب نیز می‌شناسیم و به نحو اخیر است که ما نسبت به اصول اولیه، شناسایی داریم، و هر گونه تلاش در تأمل عقلانی که از این نحو شناسایی بی‌بهره باشد، [تلاش مذبوح و بی‌حاصل است] که با آن مبارزه می‌کنیم. پیروان پیرون^{۲۷} شکاک، که هدف اصلی‌شان مناقشه با این حقیقت بود، تلاش عبثی می‌کردند. ما می‌دانیم که در خواب نیستیم^{۲۸}. آدمی قلباً اصول اولیه‌ای را در می‌یابد که از آن اصول عقاید را استخراج می‌کند؛ و این

همه با قطعیت و یقین، هر چند به طُرُق مختلف- و آن- هم بی حاصل و هم مضحک است که عقل، برای آن که بخواهد اذعان و اقرار به اصول اولی نماید، از قلب طلب حجت و دلیل کند؛ چنان که مضحک خواهد بود که قلب، برای درک اولیات، نسبت به قضایائی که در صدد اثبات آنهاست، از عقل خواستار اصول عقاید شود (Pascal, 1997, 110/ 282). (مقایسه شود با فولکیه، ۱۳۶۲، ۲۶۰ تا ۲۵۹).

در «یادداشت‌های پراکنده»^{۲۹} (قطعه ۷۴ الف / ۴۷۹)، پاسکال گفته است که برای فیلسوفان ۲۸۰ خیر اعلا (höchste Güter) وجود دارد. در میان ادیان، انسان می‌باید صادق باشد: کفر حقیقی، یهودی حقیقی، مسیحی حقیقی؛ و در قطعه ۷۶ / ۵۵۳ آنجا که علیه دکارت به عنوان کسی که در علوم، حد و اندازه را گذرانده است، می‌نویسد قدرت (Gewalt)، ملکه جهان است و عقیده، قدرت نیست با این وجود عقیده، قدرت را به کار می‌گیرد. عقل توصیه می‌کند که بیش از هر اربابی^{۳۰} از او متابعت کنیم زیرا اطاعت از عقل بر ما واجب است. اگر ما از توصیه [درست] کسی سرپیچی کنیم، بیچاره^{۳۱} می‌شویم، ولی اگر از دستورات عقل اطاعت نکنیم، «یک ابله / نفهم»^{۳۲} هستیم (Pascal, 1997: 768/345).

۴-۱. پاسکال و ایمان

پاسکال به عنوان کاتولیکی مؤمن باور دارد که خدا هست؛ و باور به هستی خدا اعتقاد به پاداش‌ها و مجازات خاصی را به دنبال دارد. ولی او اعتنای چندانی به براهین اثبات وجود خدا ندارد. در نظر او این که خدا باید یا نباید وجود داشته باشد، از حیطة درک و فهم ما خارج است. لذا- همان‌طور که اشاره شد- در مورد خدا و این که آیا خدا وجود دارد یا خیر، او برهان شرط‌بندی در قمار خدا را مطرح کرده است که به آن «دلیل شرط‌بندی» گفته‌اند (P., G.: 418/233). پاسکال بارها تأکید می‌کند که رسیدن به خدا کار قلب است نه کار عقل. اقبال خوشبختی ابدی برای انسان، در صورتی است که خدا وجود داشته باشد. شرط، اقدام عمل‌گرایانه است و سود، رستگاری ما را به دنبال دارد. در حالی که کار عقل در مورد خدا به الحاد می‌رسد و یا در نهایت کار جست‌وجوی خدا برای فیلسوف به خدای عقلانی یا خدای طبیعی یا همان «دئیسم» می‌انجامد. اعتقاد به جاودانگی^{۳۳} و نیل به سعادت راستین نیز از قلب برمی‌آید. در زندگانی دنیوی انسان (مسیحی) از منزلت رفیع و تقرب به خدا برخوردار است. به

واسطه فیض الهی، انسان، از مقام خلیفه‌اللهی و قرب الهی نصیب می‌برد ولی اگر همین انسان، از خدا دور شود، به مرتبه غربت از خداوند، ظلمت و ندامت تنزل می‌کند. در مرگ، همه چیزها از بین خواهد رفت و در زندگی اخروی « این امر [حکومت صالحان] از میان تمام چیزهای موجود، باقی خواهد ماند... و ما همراه با مسیح موعود باز می‌گردیم و زندگانی جاودانی آغاز می‌شود» (Ibid, 281/613).

میان انسان و خدا مناسباتی وجود دارد که همیشه همسو نیستند. سهل‌ترین موقعیت‌های زندگی از منظر مردم دنیا، از نظر خداوند سخت‌ترین آنهاست؛ و بر عکس. از نظر مردم دنیا هیچ چیز دشوارتر از زندگی دینی نیست، در حالی که از دید خداوند هیچ امری سهل‌تر از زندگی دینی وجود ندارد. از منظر مردم هیچ چیز آسان‌تر از لذت بردن از مقامی بالا یا منفعت از ثروتی بسیار نیست اما از منظر خداوند هیچ امری دشوارتر از آن وجود ندارد زیرا هیچ لذت و بهره‌ای در آن نبیند (Ibid: 693/906)

ایمان، امری «قلبی، شهودی، و وجدانی» است. ما تنها زمانی غرق در معاصی می‌شویم که از وجدان خویش رها و خلاص شده باشیم. برای نیل به ایمان مورد نظر پاسکال، سه طریق وجود دارد^{۳۴}: ۱) عقل / خرد؛ ۲) عادت / سنت؛ ۳) الهام / وحی؛ و در شرح این طریقه‌ها و پیامدهای آن می‌نویسد مسیحیتی که تنها بر عقل تکیه کند، نمی‌تواند فرزندان راستین خود را که ایمان‌شان را به واسطه الهام کسب نموده‌اند، تصدیق نماید. این نه بدین معناست که مسیحیت عقل و سنت را منع نماید بلکه کاملاً بر عکس، و ما باید ذهن خویش را برای درک براهین آماده نماییم، به واسطه سنت، خود را در آن تثبیت نماییم و در آن حال متواضعانه خود را به دست الهام بسپاریم زیرا تنها همین درک می‌تواند ما را به سرمنزل مقصود نائل آورد. «مباد که صلیب عیسی هیچ تأثیری بر ما نداشته باشد!» (نک: پاسکال، ۱۳۹۸: ۱۲۷)؛ (Pascal, 1997: 816/240).

۴-۲. ارتباط ایمان با جبر و اختیار و قانون

آیا در ایمان‌گرایی قلبی پاسکال، باز هم مانند مبانی کلام مسیحی، جبر و اختیار دو امر متباین‌اند؟ از نظر منطقی دو امر متباین هیچ‌گونه سنخیتی ندارند تا بتوان بین آنها سازش برقرار کرد. اما این موضوع در «منطق قلبی» پاسکال چه گونه مطرح می‌شود؟. از نقطه نظر پاسکال، ایمان، امری اختیاری است زیرا به حکم منطق قلب (دلیل عملگرایانه)

«باید» مستلزم «توانستن» است. وقتی ایمان یا هر چیز دیگر را قابل توصیه می‌دانیم، این بدان معناست که عملاً در رد یا قبول آن، مختاریم.^{۳۵}

اگر از دیدگاه خدایی بنگریم قضایا بدین گونه در برابر ما عرضه می‌شود: خدا قادر مطلق است. همه چیز وابسته به اوست و او به هیچ‌کس وابسته نیست. به دشواری می‌توان او را به اراده آفریده‌اش معلق و آفریده را مایه شکست کار او دانست. از نظر پاسکال خداوند در خفاست و جهان، بیشتر حجابی بر اوست تا کاشف از او. دلایل کسانی مانند دکارت و گاسندی شاید ما را به پذیرش وجود مهندسی برین برسانند ولی به پذیرفتن خدای مسیحیت نمی‌رسانند. چون دلایل فلسفی از نظر پاسکال فاقد قطعیت‌اند و اگر چه معطوف به خدای حقیقی‌اند ولی فایده‌ای برای سعادت اخروی انسان ندارند (الدرز، ۱۳۸۶: ۱۸۲).

اگر از دیدگاه انسان به موضوع جبر و اختیار بنگریم، انسان آزاد است. و پذیرفتن الطاف عشق الهی از جانب انسان، زمانی برای خداوند با معنی و مکرّم است که انسان بر ردّ آن نیز توانا باشد. انسان آزاد است ولی آزادی بسیار خوب نیست. داشتن و به دست آوردن هر چه که یک نفر نیاز دارد، خوب نیست (Pascal, 1997: 57/379). بحث، بحث کلامی است و متکلمین آشکارا خود را مفسر و مبلغ آرای کلیسا می‌دانند و در واقع نیز هماواز و همساز کلیسا هستند.

از منظر پاسکال، مذهب، صرفاً اعتقاد نیست بلکه باید راهنمای زندگی ما باشد. مذهب در زندگی ما نخست از راه فرامین^{۳۶} و سپس از راه قوانین نفوذ می‌کند. بین جسم و روح فاصله بی‌نهایتی وجود دارد که حاکی از بی‌نهایت فاصله بین روح محبت مسیحی است زیرا این محبت ماوراء طبیعی است (P., G.: 308/793).

به هر تقدیر ما به واسطه ایمان از وجود خدا آگاهییم و فقط با قلبی مملو از رحمت و جلال و جبروتش می‌توان به ماهیت او پی برد. پس وقتی خدایی وجود دارد، وجودش بدیهی است ولی محدود نیست و در صورت لایتناهی هم، فراتر از درک ماست (P., G.: 418/233). پاسکال معتقد است عقل طبیعی از اثبات وجود خداوند عاجز است و فقط ایمان است که می‌تواند ما را از این حقیقت مطمئن سازد: اکنون «بگذارید موافق با نور فطرت خویش سخن بگوییم. اگر خدایی وجود داشته باشد به طور نامتناهی غیرقابل ادراک است؛ زیرا چون فاقد اجزاء و حدود است، هیچ نسبتی با ما ندارد. بنابراین ما از معرفت ماهیت او عاجزیم» (Ibid).

براهین مابعدالطبیعی برای اثبات وجود خداوند از قوه تعقل و استدلال انسان‌ها آن‌چنان فاصله دارد و آن‌چنان پیچیده و بغرنج است که اثر کمی می‌بخشد و تا وقتی که برای بعضی مردم مفید است این فایده فقط در آن لحظاتی است که این مردم برهان را مورد ملاحظه قرار می‌دهند. ساعتی بعد بیم دارند که محتملاً دچار فریب شده باشند» (ibid: 190/543).

هم‌چنین در حالی که براهین مبتنی بر عجایب و غرائب طبیعت محتملاً برای جلب توجه مؤمنان به آثار صنع الهی مفید است، برای ملحدان با برهان مبتنی بر حرکت اجرام سماوی «فراهم‌آوردن دلیلی برای آنهاست تا فکر کنند که براهین دین ما بسیار سست است؛ و من از روی عقل و تجربه می‌بینم که برای برانگیختن حس تحقیر در آنها هیچ چیز حساب‌شده‌تر از این نیست». به تعبیر دیگر، اگر غرض از اثبات وجود خداوند متقاعد ساختن «لاادری مذهبان و ملحدان باشد، براهین انتزاعی مابعدالطبیعی هیچ فایده‌ای در بر ندارد، در حالی که براهین طبیعی از بد هم بدتر است. پس هر دو نوع استدلال، بی‌اثر است (P. , G. : 781 /242) ۳۷.

اگر انسان موجودی «فراترونده از حد خود» می‌بود و چنین هم می‌ماند، در آن صورت راه هر گونه توضیح طبیعی جهان و وجود از همان آغاز بسته می‌شد.. پاسکال ارتکاب «گناه فطری»^{۳۸} انسان نخستین را به قوتی بی‌مانند و با روشنی بسیار در اندیشه‌ها مطرح می‌کند و می‌گوید:

بی‌تردید بیان این موضوع که «گناه نخستین انسان»، افرادی را در نفس این خطا شریک نموده که چنین به نظر می‌آید هیچ قابلیت و امکانی در سهم‌شدن در آن نداشته‌اند، خردمان را بیشتر می‌آزارد. این پیروی از گناه نه تنها به نظر بعید می‌نماید، بلکه در واقع هم کاملاً هم غیرمنصفانه است. چه امری می‌تواند تا این اندازه با اصول عدالت تیره‌روزمان، بیشتر از ادعای لعن ابدی یک کودک [فاقد اراده] در تضاد باشد. آن کودک [این گناه را] در عملی که به واقع ۶۰۰۰ سال پیش از آن‌که گام به دنیا نهد، مرتکب شده است (P. G. :131 /434).

پاسکال در تبیین و شرح مقام آدمی در مقابل ناکارآمدی عقل در معرفت یقینی، ایمان را مطرح می‌کند و می‌گوید عقل مطلقاً قدرتی ندارد و با تلاش خود نمی‌تواند به هیچ نوع یقینی دست یابد، لذا فقط با تسلیم بلاشرط به ایمان، می‌توان به حقیقت رسید. او در اندیشه‌ها (اواخر قطعه ۴۳۴/۱۳۱) گفته است: «در ایمان دو حقیقت همسان نهفته

است: ۱) آدمی در مقام خلقت، یا در جایگاه فیض، بر تمام طبیعت برتری داده شده است [یعنی اشرف مخلوقات]، و در خود روحی الهی دارد. ۲) همین آدمی به جهت فساد و معصیت، از جایگاه نخستین خود تنزل نموده و مانند حیوانات می‌شود. به عبارت دیگر فرزندان آدم، خلیفه‌الله اند که خداوند از خلقت آنها شاد است زیرا از روح خویش بر کالبد این فرزندان دمیده است. بدون این فیض الهی، انسان با چارپایان تفاوتی نخواهد داشت. البته روی سخن پاسکال در این بحث به معتقدان و خداباوران نیست بلکه خطاب به بی‌اعتقادان و خدا ناباوران است و باز هم تأکید می‌کند: «قلب است که اصول را می‌شناسد». قلب، در مقابل عقل و مترادف با قوه شهود است.

۵. منطق قلب

موضوع «روش» در فلسفه غرب از دکارت جدی شد. او گفت که ما می‌توانیم روشی واحد و یکسان را در همه علوم به کار ببریم. در بخش پنجم گفتار در روش، آنجا که از «گردش خون^{۳۹}» بحث می‌شود، سخن از حرکت قلب و شرابین در جانوران به میان می‌آید. او در آنجا استدلال می‌کند که «قلب» را همه جانداران دارند ولی عقل که منشاء استدلال و برهان باشد، مختص انسان است (فروغی، ۱۳۸۳: ۲۴۵-۲۲۹). حال که پاسکال معیار قلب را به عنوان معیار متقن برای ایمان، مطرح کرده است، آیا این قلب هم مانند عقل روش و منطق دارد؟ پاسکال، تعریف را اختصارات دلخواه زبانی می‌فهمد (حسینی بهشتی، ۱۳۹۳: ۱۱). او به عنوان یک ریاضیدان، فیزیکدان و مهندس، «عقل‌گرا» است ولی منطق او نه منطق ارسطویی است و نه شک دستوری دکارتی، بلکه منطق او «منطق قلب» است که در آن فطرت، یعنی احساس شهودی باید از عقل متمایز باشد. این احساس در اندیشه پاسکال به معنای احساساتی بودن نیست.

از نظر پاسکال یافتن «اسرار ایمان» ورای قدرت عقل انسان است. ما با ایمان، وجود خدا را می‌شناسیم: «اگر خدایی وجود داشته باشد به طور نامتناهی غیرقابل درک است، زیرا از آنجا که خدا فاقد اجزاء و حدود است، هیچ نسبتی با ما، که اجزاء داریم و محدودیم، ندارد» (Pascal, 1997: 418/233). خدا قلب را رؤیت می‌کند و نه عقل را و این ایمان نامیده می‌شود. از سوی انسان نیز خدا، به قلب قابل رؤیت است و نه به عقل (Pascal, 1997: 424/ 278). قلب مبانی عقلانی‌اش را دارد ولی عقلی که از هزاران چیز سر در می‌آورد، این مبانی (قلبی) را نمی‌شناسد. از نظر پاسکال قلب به لحاظ طبیعت به موجودات اعلا عشق می‌ورزد و او خود به لحاظ طبیعی عاشق است،

میزان این عشق به این بستگی دارد که چه گونه خودش در قبال رأی یکی یا دیگری استقامت بخرج می‌دهد. قلب و عقل یکی انکار می‌کند و دیگری می‌آزماید، پاسکال این سؤال را مطرح می‌کند که آیا هر دو بر اساس مبانی عقلانی، عشق می‌ورزند؟ (Pascal, 1997: 423- 277). «ما نه تنها با عقل خود، بلکه با قلب نیز حقیقت را در می‌یابیم» (ibid, 110/282). یعنی قلب اصول را به نحو شهودی حس می‌کند. برای پاسکال دو حد افراط در قبال عقل عبارتست از: ۱) در بستن به روی عقل و محروم کردن آن از هر چیز؛ و ۲) نپذیرفتن چیزی جز عقل (ibid, 183/253). اما به نظر می‌آید که اعتبار ایمان را نیز نمی‌توان قطعی و مسلم گرفت البته بر پایه اقتدار و حجیت^۴، عقل و عقلانیت را نیز نمی‌توان نادیده گرفت و عرف هم نمی‌تواند معیار باور و عقیده قرار گیرد زیرا هر کس باید به رضایت باطنی قلب و ندای هماهنگ عقل خود گوش فرادهد.

عقل بر اساس اصول اولیه خود دلیل می‌آورد و برای او بی‌معناست که پیش از قبول اصول اولیه، دلیل آنها را از قلب بخواهد؛ چنان‌که برای قلب نیز بی‌معناست که پیش از قبول قضایای عقلی، شهود آنها را از عقل بخواهد. بنابراین «عدم توانایی ما باید تنها به عقل نسبت داده شود که می‌خواهد درباره همه چیز داوری کند، نه این که یقین ما باطل اعلام شود. گویی عقل تنها راهی بود که می‌توانستیم بیاموزیم». (کونگ، ۱۳۸۹: ۱۲۰).

۵-۱. پاسکال، تفکر و اخلاق

از نظر پاسکال هدف از آفرینش انسان «تفکر» بوده است و در جایگاه تفکر یا اندیشه است که قدر و منزلتش مشخص می‌گردد. او باید تلاش کند تا درست بیندیشد. تنها وظیفه انسان «اندیشیدن» است چنان‌که «باید»؛ و همین «مبنای اخلاق» را تشکیل می‌دهد. این که موضوع اندیشه او چه باشد، چندان قابل اعتنا نیست، می‌تواند هر چه باشد. درباره خویشتن خویش، خدای خویش، خدای عادل، خدای خالق یا غایت و مقصود خود انسان. انسان به لحاظ جسمانیت «حقیر و فقیر» است ولی بعضی کسان، وجود جسمانی را در جنب وجود روحانی، بسی مهم‌تر می‌دانند. اینان گویا اندیشه‌ای در سر ندارند مگر لهو و لعب، تخیلات در قالب شعر، مبارزه برای کسب «مقام پادشاهی»، بدون این که فی‌نفسه درباره پادشاه بودن یا انسان بودن اندیشیده باشند. تخیل، چیزهای کوچک را با مبالغه بزرگ می‌نمایند تا جایی که تمام روح مان را از آن سرشار می‌سازد و با گستاخی تمام چیزهای بزرگ را تا حد و اندازه خود کوچک می‌نماید،

همان گونه که به هنگام تفکر در مورد خداوند این گونه عمل می‌کند (P., G.: 551/84). پاسکال درباره خیال و قوه تخیل^۱ و در ارتباط با ارتکاب خطا در افعال، در قطعه ۴۴/۸۲/اندیشه‌ها می‌نویسد که قوه تخیل، «قوه ذهنی غالب و استاد خطا و اشتباه، و از آن جهت که ناپایدار و بی‌ثبات است، بسیار فریبنده است». این قوه فریبنده انسان- حتی زیرک‌ترین و عاقل‌ترین آنها- را به سمت برخی اهداف خاصی که ناگزیر خطا و اشتباه‌اند، می‌کشاند. در عین حال، تخیل در باب هر چیزی تصمیم می‌گیرد. تخیل، زیبایی، عدالت، و شادمانی خلق می‌کند که سرآمد همه نیکی‌هایند. برای کسانی که خردشان، تخیل است، هر قضاوت اخلاقی یا حقوقی در نظرشان یکسان می‌نماید. زیرا محبت و نفرت، سیمای انصاف را مخدوش و دگرگون می‌نماید. «تخیل، حکما را احق نمی‌نماید بلکه ایشان را شاد جلوه می‌دهد، بر خلاف خرد که صرفاً دوستان خود را دچار مصیبت می‌کند. یکی ایشان را در لذت غرق می‌سازد و دیگری در شرمساری» (ibid).

پاسکال در توصیف انسان، او را موجودی وابسته، مشتاق استقلال و عدم وابستگی و در عین حال نیازمند معرفی می‌کند^۲، ولی مقام انسان را از جهت عقل و روحانیت بزرگ می‌یابد و معتقد است ما به دنیا نیامده‌ایم که صرفاً همه چیز را بشناسیم بلکه به دنیا آمده‌ایم تا زندگی کنیم. در زندگی متعارف، «عمل مقدم بر نظر» است. از این جهت است که «مابعدالطبیعه» اهمیت می‌یابد زیرا در مابعدالطبیعه است که بنای فلسفه عملی نهاده می‌شود و هدایت انسان در زندگی شکل می‌گیرد. پاسکال تأکید می‌کند که انسان فقط یک «نی» است یعنی ضعیف‌ترین چیزها در طبیعت، ولی او یک «نی متفکر» است. نیازی نیست تا برای درهم‌شکستن او، تمام عالم و آدم متحد شوند؛ یک بخار یا قطره آب کافی‌اند تا او را بکشند. اما اگر تمام جهان نیز متحد شود و همه تصمیم تباه کردن او را داشته باشند، باز هم انسان به مراتب برتر از کسی است که قصد کشتن یا تباه کردن او را دارد زیرا او بر میرابودن خود آگاه است و می‌داند که تفوق بر کل هستی دارد. کائنات در این باره هیچ نمی‌دانند. لذا «تمام کرامت و فضیلت ما در تفکر و اندیشه ماست». به دلیل وجود تفکر است که ما باید بر خود تکیه کنیم و بر زمان یا مکان متکی نباشیم، زیرا هیچ‌گاه نمی‌توانیم آن را تکمیل نمائیم. پس باید بکوشیم خوب بیندیشیم که «خوب‌اندیشیدن» بنیاد اخلاق است (P., G.: 200/347).

«خودشناسی» گره کور و معمای پیچیده‌ای است که گشودن آن بسیار دشوارتر از تصویری است که انسان از خود دارد. در این باره پاسکال بحث مفصلی دارد که نتیجه آن این است که این گره در قبال فعل متکبرانه و غیرمتواضعانه انسان نه تنها گشودنی نیست بلکه کورتر هم می‌شود، فقط در راه ایمان و انقیاد و تسلیم در برابر خداست که انسان در واقع می‌تواند این گره را بگشاید و خود را بشناسد:

اکنون ای انسان متکبر می‌بینی که چه تناقضی در درونت داری. ای خرد ناتوان، متواضع باش! ای ماهیت سست، آرام باش! بدان که انسان بی‌اندازه می‌خواهد که از انسانیت فراتر برود، پس از ارباب خویش، حقیقت وجودی‌ات را که بر تو نامکشوف است، بشنو. به خداوند کوش کن. این فراروی از انسانیت بدون ایمان و نیل به خودآگاهی، نصیب نمی‌شود (P., G.: 131/434).

پاسکال در همین قطعه شاهی از کتاب مقدس نقل می‌کند که خدا از خلقت انسان و فیض خلیفه‌اللهمی او، شادمان است و هم بدون چنین فیضی بر او گریان: «من از خلقت فرزندان آدمی شادمانم - از روح خویش بر تمام کالدها دمیده‌ام» و نقیض این آیه در آیه دیگری است که می‌فرماید: «تمام کالدها چون علف هستند. انسان مانند چهارپایانی است که هلاک گردیده‌اند. در قلب خویش بر وضعیت فرزندان آدمی گریسته‌ام» (ibid).

وقتی انسان هنوز جوان است، خوب قضاوت نمی‌کند و وقتی پیر می‌شود باز قضاوت او دچار نقصان است. تفکر اندک یا بسیار در هر مسأله‌ای ما را انسانی لجوج و متصلب بار می‌آورد. پس معیار اخلاق و معیار حقیقت در چیست؟ این سئوالی است که پاسکال مطرح می‌کند و برای تبیین آن مثالی از اهمیت «نقطه طلایی» در هنر عکاسی یا نقاشی می‌آورد و می‌گوید که ما در نگاه به یک تصویر، خواه در نقاشی یا عکس...، یک نقطه طلایی داریم که نقاط دیگر نسبت به آن نقطه بسیار نزدیک، بسیار دور، بسیار بلند، یا بسیار کوتاه‌اند. در نقاشی افق دید^{۴۳} این نقطه را معین می‌سازد. اما در مورد حقیقت و اخلاقیات، معیار یا تعیین این نقطه چیست؟ (P., G.: 21/381).

۶. مناسبات علم و قدرت

پاسکال در *اندیشه‌ها* «علم» را «قدرت» می‌داند پیش از او فرانسیس بیکن^{۴۴} نیز علم را قدرت و دانایی را توانایی، اعلام کرده بود با این تفاوت که از نظر پاسکال هر علمی

قدرت نیست؛ زیرا قدرت علم در عمل و فعلیت است. لذا در مقابل اخلاق، «بیهودگی علوم^{۴۵}» را مطرح می‌کند و می‌گوید: «احاطه بر علوم مادی نمی‌تواند در غیاب اخلاقیات به هنگام بروز مصایب، برایم تسلی‌بخش باشد، اما علم اخلاق به هنگام غیبت علوم مادی، مرا تسلی می‌بخشد» (P., G.: 23/67). چنان‌که انسان هم همیشه متفکر و اندیشه‌ورز نیست و گاهی حالات آدمی که «ناپایدار، ملول، و مضطرب است» (Ibid, 24/ 127)، بر اندیشه غلبه می‌یابد.

۷. عقل‌گرایی دکارت و ایمان قلب‌گرای پاسکال

۱. یقین دکارتی از واضح و متمایز؛ و از استدلال و تفکر ریاضی برخوردار است ولی یقینی که پاسکال از آن سخن می‌گوید شهودی و تماماً احساسی و قلبی است. این یقین، نوعی لذت مستغرق، اشک شوق و آرامش بر همه تمایلات را به بار می‌آورد.

۲. پاسکال نکته‌سنج‌تر و دقیق‌تر از دکارت است. او عقلانیت عقل را به سادگی مسلم فرض نمی‌گیرد زیرا معتقد است اگر عقل، عقلانی می‌بود یقیناً عقلانیت کافی بود اما «عقلانیت هنوز حقیقت ثابتی نیافته است و در عین حال، ما از یافتن آن حقیقت مأیوس نیستیم» (P., G.: 76/73).

۳. دکارت به روش مطلق‌ی مثل روش ریاضی اعتقاد داشت که کاربرد و اطلاق کلی داشته باشد. به نظر او موقف یا روحیه آرمانی متعلق به عالم ریاضی است. پاسکال با این نظر دکارت، عمیقاً مخالف است و تعبیر «دکارت بی‌فایده و نامطمئن» را به کار می‌برد. از نظر پاسکال، دکارت «وحدت ضروری» را حذف کرده است. پاسکال به پی‌یر فرما^{۴۶} ریاضیدان بزرگ فرانسوی که در سال ۱۶۵۴ در طرح نظریه ریاضی احتمال^{۴۷} با پاسکال همکاری کرد، نوشت که به عقیده او هندسه والاترین ریاضت روح و زیباترین پیشه عالم است اما در عین حال آنچنان بی‌فایده و عبث است که «من، کمتر میان کسی که فقط یک عالم هندسه باشد و یک صنعتگر توانا فرق می‌گذارم» (P., G.: 84/79).

۴. «اندیشه»، «تأمل» یا «فکر» نقطه مشترک هر دو فیلسوف. از نظر پاسکال «تمام کرامت و شأن انسانیت ما در اندیشه نهفته است» (P., G.: 756/365). دکارت کل هستی را از جمله هستی خود را بر مبنای اندیشه گذاشت (می‌اندیشم، پس هستم). از نظر دکارت، احساس، عاطفه و اراده مانند

تصورات فاهمه، حالات اندیشه‌اند؛ عواطف و احساسات نیز وجوهی از قوه تفکراند. (بریه، ۱۳۸۵: ۱۲۴)^{۴۸}.

۵. نقد عقل‌گرایی. پاسکال «ایمان‌گرا» است و بر رهیافت عقل‌گرایانه دکارت انتقاد دارد. بعضی از فلاسفه در مقابل عقل‌گرایی، از تجربه‌گرایی نام می‌برند، آنها در اشتباه‌اند زیرا تجربه و عقل در مقابل یکدیگر نیستند بلکه آن‌که تجربه‌گراست، تجربه را مقدم بر عقل می‌داند. ولی وقتی گفته شود که دکارت فیلسوف عقل‌گراست، این بدان معناست که در فلسفه او عقل بر تجربه تقدم دارد. بدین معنا پاسکال عقل‌گرا نیست او یک «ایمان‌گرای مبتنی بر «شهود قلبی» است و منشاء همه چیز را قلب می‌داند.

۶. اختلاف نظر در دین: دکارت به طور مستقیم به دین الهی نپرداخت. تعارض بالقوه میان اقتضائات عقل و اقتضائات ایمان دینی هم او را به دردسر انداخت. گاهی او خود را یاور کلیسا می‌دانست و معتقد بود فلاسفه مسیحی باید قوای عقلانی خود را برای حمایت از ایمان به کار گیرند. او در معرفی چهار منبع متمایز حکمت یعنی «شهود عقلی، تجربه حسی، عقاید دیگران، و کتب آموزشی» حقایق و حیانی را قرار نداد و گفت: «من وحی الهی را در این فهرست قرار نمی‌دهم، زیرا وحی الهی تدریجاً ما را هدایت نمی‌کند بلکه در یک لحظه ما را به مرتبه ایمان خطاناپذیر تعالی می‌دهد» (CSM, Bd.1, P.181). در مکتب ایمان‌گرای پاسکال، ما از وجود یا ماهیت خداوند آگاه نیستیم اما به واسطه ایمان از وجود او آگاهی داریم و از نعمات^{۴۹} او می‌توان به ماهیت او پی برد (P., G., 418/ 233). دین حقیقی می‌باید عزت و حقارت^{۵۰} را بیاموزد، الهام بخش اتکاء به نفس و بندگی نفس باشد، و دربرگیرنده عشق و نفرت (P., G., 450/ 494).

۷. همان‌طور که گفته شد از نظر پاسکال، خداوند در خفاست و جهان بیشتر حجابی بر اوست تا کاشف از او. این دلایل شاید ما را به پذیرش وجود مهندسی برین برسانند ولی قطعاً به پذیرفتن خدای مسیحی نمی‌رسانند. اصولاً او با کسانی که «خدای عقلانی فیلسوفان» را جایگزین خدای ابراهیم، اسحاق، و یعقوب کردند، مخالفت می‌ورزید^{۵۱}؛ خدایی که از طریق طبیعت اثبات شود، یک «مهندس» می‌شود در حالی که خدای مسیحیان خدایی نیست که صرفاً پدیدآورنده حقایق ریاضی یا خالق عناصر و ناظم اجزای عالم باشد. این نظر، نظر مشرکان و اپیکوریان است. پاسکال قائل به تمایز قاطع بین «خدای ابراهیم، خدای اسحاق، خدای یعقوب، و خدای مسیحیان» را- که در کتاب مقدس

آشکار شده است - از یک سو و «خدای فیلسوفان و دانشمندان» را از سوی دیگر، است (P., G.: 11/240).

۸. دکارت فیلسوف و کاتولیک است و در صدد است دیانتی را که خداوند تفضل کرده و او را از کودکی بدان پرورده، پیوسته نگاه دارد (دکارت، گفتار در روش: بخش سوم)؛ زیرا او تمام تلاش خود را در درجه اول به دفاع از حقایق ایمانی اختصاص می‌دهد.

پاسکال با تحسین و تمجیدی که دکارت از روش و روحیه ریاضی به عنوان روش مطلق و متقن، به عمل می‌آورد، عمیقاً مخالف است. بدین ترتیب به دلایلی که در ادامه مطلب ذکر خواهد شد، تمامی کتاب‌های تاریخ فلسفه که پاسکال را مرید دکارت دانسته‌اند، برداشت اشتباه از او دارند.

ماهیت خدای دکارت عمدتاً با وظیفه فلسفی‌اش که عبارت است از خلق و حفظ عالم مکانیکی علمی، تعیین می‌شود. یعنی خدای دکارت هم علت محدثه و هم مبقیه است و با ساعت‌ساز که فقط ساعت را می‌سازد یا بنا که بنا را می‌سازد ولی هیچ یک از این دو، علت مبقیه نیستند یعنی ساعت‌ساز و بنا می‌میرند ولی ساعت و بنا خواهد ماند. درست است که خدای خالق، خدای مسیحی است اما خدایی که ذاتش فقط «خالق بودن» باشد، اصلاً خدای مسیحیت نیست زیرا ذات خدای حقیقی مسیحی، وجود داشتن است و چون در اعلی مرتبه وجود است، اگر بخواهد خلق هم می‌کند (ژیلسون، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

۸-۱. نقد پاسکال بر دکارت

در قرن هفدهم ریاضیات به وسیله دکارت، هابز، اسپینوزا، لایبنیتز و پاسکال بر فلسفه حکومت می‌کرد^{۵۲}. پاسکال جوان در تفکر تحت تأثیر دکارت و اقلیدس^{۵۳} (ریاضیدان یونانی) بوده است. او دکارت را خوب فهمیده بود و او را می‌ستود. بعد از انتشار آثار دکارت، پاسکال به نقد از رویکرد عقل‌گرایانه او در خصوص «مسأله وجود خدا» پرداخت و گفت «ذهن این عقل‌گرای بزرگ، بیش از حد به عالم مادی مشغول است». وقتی پاسکال مسن‌تر و پخته‌تر شد در اندیشه‌ها^{۵۴} درباره دکارت چنین نوشت: «پیروان پیرون از روی خودسری و کله‌شقی...»^{۵۵} و نیز «دکارت بی‌حاصل و نامطمئن»^{۵۶} (P.G.: 886/51 u. 887/78) چنین و چنان گفته‌اند؛ هم چنین به صراحت درباره علت

اصلی کدورت خود از دکارت به دلیل غلبه «اصالت فیزیک» یا «اصالت طبیعت» بر الهیات عقلی در آثارش (نک: ژیلسون، ۱۳۸۸: ۱۰۰) گفت:

من نمی‌توانم دکارت را ببخشایم، او در کل فلسفه‌اش مصمم بوده که خدا را کنار بگذارد، ولی [در مرحله‌ای] مجبور شد که خدا را وادارد تا با تلنگری عالم را به حرکت در آورد؛ از آن به بعد، او دیگر حاجتی به خدا نداشت (Pascal, 1997: 1001/77).

آنچه دکارت مبدع آن بوده و به مذاق پاسکال خوش نیامده است، تفکیک واقعی و عملی حکمت فلسفی از حکمت الهی ۵۷ است. البته پیش از او رأی توماس آکوئینی قدیس نیز بر تفرقه این دو مطرح شده بود ولی قصد توماس بر اتحاد این دو بعد از تفرقه بود؛ اما دکارت در بدو تا ختم، قصد جداسازی آن دو را داشت (ژیلسون، ۱۳۸۸: ۹۰). پاسکال در کتاب درباره روح هندسی می‌کوشد خط فاصلی میان علم ریاضی و فلسفه ترسیم کند ۵۸. هانری برگسون ۵۹، ویکتور دلبو ۶۰ گفته‌اند که پاسکال در کنار دکارت دو فیلسوف بزرگانند. توجه ژاک شوالیه ۶۱ بیشتر معطوف به دیدگاه پاسکال درباره مرگ است و از این رو او را در زمره فیلسوفان می‌شمارد.

۸-۲. تأثیر‌پذیری پاسکال

پاسکال در نکات مهم الهیات خود، علاوه بر کتاب مقدس، تحت تأثیر آگوستین قدیس بوده است. کتاب آگوستین اثر کرنلیس یانسن^{۶۲}، بر او تأثیرگذار بود. پاسکال با آگوستین احساس خویشاوندی می‌کرد و او را در تغییر کیش الگوی خویش می‌دانست. در ارتباط عقل و ایمان نیز از آگوستین تأثیر پذیرفت. آگوستین از پیروان خود می‌خواست تا در جست‌وجوی حقیقت به نور باطنی خود، که تنها وسیله بینایی است، بنگرند. او به استناد آیه انجیل یوحنا (باب اول، قطعه ۹) که می‌فرماید «کلمه ... نور حقیقی بوده که به هر کس که به جهان آید روشنی بخشد» می‌گوید روشنی بخش انسان همانا خداست: «این نور برتری که دل انسان را روشن ساخته، خداست» (فولکیه، ۱۳۶۲: ۱۹۹پ)

پاسکال مردم را در ارتباط با خدا، بر سه دسته تقسیم می‌کند: (۱) کسانی که خدا را یافته‌اند و بندگی او را به جا می‌آورند، این‌ها عاقل و سعادتمندانند؛ (۲) کسانی هستند که در پی اویند و تا کنون وی را نیافته‌اند، اینان بی‌سعادت و عاقل‌اند؛ و (۳) کسانی که بی آن‌که در جست‌وجوی او برآمده یا او را یافته باشند، زندگی می‌کنند، این دسته سفیه و بی‌سعادت‌اند (Pascal, 1997: 160/257).

البته پاسکال گروهی از مردم معتقد و مذهبی را هم در نظر دارد که در کشاکش و ستیز با یکدیگرند و از این جهت تمام آنها- جز یک گروه- بر مسیر خطا می‌یابد و آنها را قبول ندارد چون هر کس می‌تواند چنین ادعایی داشته باشد. «هر یک از ایشان مشتاق‌اند که همه بر کیش ایشان باشند و غیر خودی را «کافر» می‌خوانند ... هر کس می‌تواند خود را یک پیامبر بداند. اما من مسیحیت را می‌بینم و آن را برحق می‌دانم، زیرا مسیری نیست که هر کسی بتواند آن را طی کند» (Ibid, 198/693).

۹. اهمیت پاسکال در دوره جدید

پاسکال به وضوح درباره شرایط فلاکت‌بار انسان، پس از ارتکاب به گناه، توصیف کرده است. در قرن هجدهم، فلسفه و تفکر فرانسوی به کرات به اندیشه‌های پاسکال رجوع می‌کند گویی نیرویی از درون، او را به این کار وامی‌دارد که پاسکال را به نقد بکشاند. دیوید هیوم^{۶۳} زندگی پاسکال را «خرافه دینی» یا «هذیان فلسفی» می‌خواند (بریه، ۱۳۹۰: ۱۴۰). ولتر^{۶۴} در نخستین اثر فلسفی خود «نامه‌هایی درباره انگلیسی‌ها»^{۶۵} پاسکال را به جد نقد می‌کند و بعد از آن نیز این انتقاد در تمام دوره‌های نویسندگی ولتر ادامه می‌یابد حتی پنج دهه بعد با تجدید نظر در نقد پاسکال، براهین تازه‌ای بر آن می‌افزاید. پاسکال از ولتر دعوت می‌کند تا چالش‌ها و اختلاف نظر فی‌مابین‌شان به صورت حضوری مطرح شود و ولتر تصمیم می‌گیرد که در برابر این «مردم‌گریز والا» و «موجود فرارونده از حد خود» دفاع کند. سبک نقد ولتر محترمانه است. او تلاش می‌کند تا در مقابل متانت پاسکال پاسخ‌های مجمل، عمیق و دقیق بدهد. ولی این پاسخ‌ها در دیدگاه پاسکال «در سطح زندگی بشری» است و ولتر دیدگاه قلبی و عرفانی احساس او را مسکوت می‌گذارد. در این مبارزه طلبی دو جانبه «ولتر از دنبال‌کردن پاسکال تا آن هسته اصلی تفکر دینی‌اش و رسیدن به اعماق نهایی مسأله‌اش با دقت تمام می‌پرهیزد. ولتر می‌کوشد تا پاسکال را در سطح «زندگی بشری» نگاه دارد» (کاسیرر، ۱۳۷۲: ۱۹۹).

البته این پاسکال نبود که دم تیغ نقد ولتر قرار گرفت بلکه ولتر خوش‌بینی و نظام احسن لایب‌نیتز و راه حل شافتمبری را هم رد کرد و آن را در ردیف افسانه‌بافی و تخیلات دانست. از نظر او کسانی که می‌گویند کلیه امور جهان بی‌عیب است و نقصی در خلقت نیست، «شارلاتان» اند. از نظر ولتر باید اذعان کنیم که شر وجود دارد و تعصب انکار وحشت‌های زندگی را بر این وحشت‌ها علاوه نکنیم.

۹. نتیجه‌گیری

برای پاسکال دو حدّ افراط عبارتست از: (۱) در بستن به روی عقل و محروم کردن او از هر چیز؛ و (۲) نپذیرفتن چیزی جز عقل. از نظر پاسکال، این یقین بنیادی صرفاً ناشی از تفکر نیست بلکه ناشی از ایمان است. خدا قلب را رؤیت می‌کند و نه عقل را و این «ایمان» نامیده می‌شود. خدا به قلب قابل رؤیت است و نه به عقل. لذا می‌گوید، ولی به «ایمنی وجودی، هرگز». یقینی که پاسکال از آن سخن می‌گوید یقینی است شهودی و تماماً احساسی و قلبی، نه استدلالی و بر مبنای تفکر ریاضی.

در تقابل تصورات عقلانی دکارت، لایب‌نیتز، اسپینوزا و مالبرانش از خداوند، تصور پاسکال قرار می‌گیرد که اساساً مبتنی بر اعجاز، اعتقاد به امکان و وجود امور خارق عادت و فوق طبیعی است و در حقیقت می‌توان گفت نظر پاسکال، مستلزم قبول یک نوع نظریه راجع به رحمت و لطف خداوند (göttliche Gnade) است که از برکت آن انسان به مقامی بالاتر از جایگاه طبیعی ارتقاء می‌یابد یا قادر به انجام عمل نیک می‌شود. ایمان نوعی اعجاز است و اعجاز را می‌توان با چشم ایمان و ایقان قلبی رؤیت کرد.

اهمیت پاسکال در این است که او عقیده دارد با روش عقلانی نمی‌توان به تصور خدا رسید. و این نکته‌ای بود که حدود دو قرن بعد، سورن کی‌یرکگور، الهیدان آگزیستانسیالیست، با تقریر دقیق‌تر و به‌روزتر از پاسکال ارائه داد. هر دو فیلسوف جست‌وجوی دلایل یا قبول دلایل برای اثبات وجود خدا را نوعی بی‌حرمتی به دین می‌دانند چون تا انسان نوعی شک و عدم ایقان نداشته باشد، نیازی به ارائه دلیل برای خدا نمی‌بیند. هر دو متفکر وحی را به عنوان مبنای ایمان خود می‌پذیرند. در کوتاه‌ترین عبارت: پاسکال به لطف الهی دل سپرد و بینش دینی از جهان را در مقابل عقیده علمی و فکر فلسفی نهاد.

پی‌نوشت‌ها

۱. از جمله فیلسوف فرانسوی ژان لوک ماریون (-1946, Jean-Luc Marion)، مؤلف کتاب *خدای بدون هستی (God without Being)*، که در سال‌های اخیر دیدگاهش درباره فلسفه، خداشناختی، تجربه دینی و خود انسانی بسیار مطرح است.

۲. Blaise Pascal (1623- 1662)

۳. Auvergne

۴. Memorial

۵. Deismus

۶. Verstand/ understanding

۷ Herz/ heart اکثر مترجمان معادل فارسی این واژه را «دل» آورده‌اند که در عرف هم مصطلح است ولی در این مقاله ثابت می‌شود که «دل» با فلسفه پاسکال سازگار نیست بلکه «قلب» معادل صحیح‌تر است.

۸. Pascalische Wette

۹ Pascalisches Dreieck

۱۰ Satz von Pascal

۱۱ *Lettre provinciale (Lettres provinciales, 1655- 57)* این مجموعه نامه‌ها، علاوه بر تأثیر مذهبی که داشت، اثر مشهور ادبی نیز بود. نامه‌ها به گونه‌ای نوشته شده که گویی شخصی پارسی به دوستان ایالت خود در موارد اخلاقی و الهیات مطالبی را نگاشته، که پس از مدتی در محافل مذهبی و آکادمیک پیرامون آن بحث خواهد شد (نک: دکارت، ۱۳۸۶: ۶۰۶ پ).

۱۲ Humanisme

۱۳ Hans Küng, (1928-) متکلم سوئیس‌الاصل، کشیش کاتولیک و نویسنده. او از ۱۹۶۰ تا زمان بازنشستگی (۱۹۹۶) استاد الهیات در دانشگاه ابرهارد کارلس (Eberhard Karls) بود.

۱۴ پاسکال در روابط اولیه‌اش با پیروان آئین یانسن (Jansenism) نفی علم توسط آنان را نپذیرفت ولی نمی‌توانست این عقیده را تا آخر حفظ کند (کونگ، ۱۳۸۹: ۱۸۲). آنتون آرنو (Antonie Arnauld, 1612- 1694) معروف به آرنوی کبیر، فیلسوف و متأله فرانسوی، پیرو آئین یانسن و مدافع آن در مقابل یسوعیان بود.

۱۵ Blaise Pascal (1623- 1662). بلز پاسکال در ۱۶۲۳ در کلرمون فرانسه، جایی که امروزه نامش Clermont- Ferrand است و در قلب فرانسه قرار دارد، به دنیا آمد.

۱۶ Fideismus و Fideist از ریشه لاتینی fides، انگلیسی faith, belief و آلمانی Glaube به معنی ایمان است. دو شاخه از این مکتب که «ایمان‌گرایی افراطی» (esterm fideism) و (radical fideism) است،

۱۷ *Fragmente: Penseés, 1660.*

۱۸ *Les deux infinis: l'infiniment grand et l'infiniment petit.*

۱۹/ *اندیشه‌ها (Pensées)* یا *تأملات* پاسکال شاهکار ادبی و نقطه عطفی در نثر و ادبیات فرانسه به حساب می‌آید.

۲۰ البته به علت نگرانی از مخالفت کلیسا با کل این اثر، بخشی از یادداشت‌ها، که درباره شک و شکاکیت بود، در چاپ اول انتشار نیافت. متن کامل این اثر در سال ۱۸۴۴ انتشار یافت.

۲۱ برای مطالعه بیشتر علاوه بر مقاله مروارید و مهدوی مهر ← منابع مقاله؛ به مقاله «شرط‌بندی پاسکال و اشکال خدایان» نگاشته مشترک زادبوسنی و سعیدی مهر ارجاع داده می‌شود ← منابع مقاله.

۲۲ کانت می‌گوید حقیقت شمردن، یا اعتبار ذهنی حکم، در ارتباط با اعتقاد دارای سه مرحله است: عقیده‌داشتن، ایمان، و شناخت. او اصطلاح ایمان را از نظر عینی «اصطلاح فروتنانه» می‌بیند ولی از لحاظ ذهنی آن را «دال بر اعتماد محکم» می‌فهمد. از نظر او کلمه «ایمان‌داشتن» فقط به راهنمایی‌ای که یک ایده به من می‌دهد، مربوط می‌شود و به نفوذ ذهنی بر پیشبرد اعمال عقلی‌ام ارتباط دارد که مرا در آن ایده حفظ می‌کند» در ادامه این مطلب او به ایمان تعلیمی و تفاوت آن با ایمان اخلاقی می‌پردازد (KrV, B 856).

۲۳ Godefridus de Sancto Victore متولد بین سال‌های ۱۱۲۵ تا ۱۱۳۰م است. دو اثر مهم او یکی چشمه فلسفه (*Fons Philosophiae, 1176?*) که در آن از متفکران ممتاز باستان و تعدادی از مشاهیر معاصر خود معرفی و بعضاً افکارشان را نقد می‌کند. عنوان اثر دوم *عالم صغیر (Microcosmus, 1180)* است.

۲۴ سنکا، لوکیوس آئوس (Lucius Annaeus Seneca) متولد ۴ق.م- و متوفی ۶۵م)، مربی اخلاق و تربیت امپراتور نیرون است (نک. فروغی، ۱۳۸۳: ۷۷-۷۵).

۲۵ veritas

۲۶ در اکثر منابع فارسی درباره پاسکال، به اشتباه در مقابل عقل، به جای «قلب»، «دل» آورده شده است. در صورتی که در متون فارسی دل جایگاه عواطف، احساسات، نفسانیات و قوای منفعله است. بر این اساس باید بگوییم مقصود پاسکال قلب است نه دل و نه قوه منفعله بلکه قوه‌ای در مقابل عقل و مترادف با قوه شهود (قلبی) است. در قرآن کریم هم «قلب» آمده است. مثل قلب سلیم، قلب متکبر، قلب مُنیب، هر که دشمن جبرئیل باشد، پس بداند که او قرآن را به فرمان خدا بر قلب تو فرود آورده... لیطمن قلبی.

در زبان فارسی معادل واژه انگلیسی "heart"، و کلمات متعددی آمده است: دل، قلب، مغز، جان، روان، عاطفه. کلمه ترکیبی (heartache) به معنای درد دل، غم و غصه؛ یا (heartbeat) ضربان قلب، تپش قلب آمده است. معادل فارسی واژه آلمانی "das" "Herz" و نیز "Coeur" فرانسوی هم قلب به کار رفته است و هم دل. ولی برای مشتقات آن مثلاً der Herzanfall (حمله قلبی)، der Herzfehler (نقص قلبی) یا به صورت صفت (herzliche) معنای قلبی، باطنی آمده است.

۲۷ Die Pyrrhoniker Pyrrhonism نیز مذهب منسوب به پیرون (Pyrrhon) است که او را پدر مذهب شک و شک‌گرایی نامیده‌اند.

۲۸ البته در قطعه ۱۳۱/۴۳۴/اندیشه‌ها، پاسکال می‌نویسد هیچ کس نمی‌تواند مطمئن باشد که خواب است یا بیدار، زیرا به هنگام خواب به اندازه بیداری یقین داریم (که بیداریم). همان طور که اغلب در خواب می‌بینیم که خواب می‌بینیم... امکان ندارد که این نیمه زندگی ما صرفاً یک خواب باشد.

۲۹ Nicht eingeordnete Papier

۳۰ Herr آقا، سرور

۳۱ unglücklich

۳۲ ein Dummkopf

۳۳ Beständigkeit. از نظر پاسکال جاودانگی روح، بسیار مهم و حیاتی است و تأثیر عمیقی بر ما دارد. تمام اعمال و افکار ما حسب دیدگاه ما نسبت به سعادت ابدی تبیین می‌شود. تنها راه محتمل عمل بر مبنای خرد و منطق، این است که مقصود اصلی ما معطوف به سعادت ابدی باشد (Pascal, 1997: S.235).

۳۴ Vernunft, Gewohnheit, und Eingebung (Pascal, 1997: 808/245)

۳۵ علاوه بر پاسکال، که برای اولین بار در اثبات وجود خدا «دلیل عملگرایی» (pragmatic argument) را مطرح کرد و این دلیل را بر پایه نتیجه‌های عملی باور استوار دانست، ویلیام جیمز (۱۸۴۲-۱۹۱۰) روان‌شناس آمریکایی در مقاله تأثیرگذار «اراده باورکردن» (The Will to Believe) که در سال ۱۸۹۷ انتشار یافت، نیز به تفصیل به بیان این دلیل پرداخته است (پامر، ۱۳۹۳: ۵۵۵ به بعد).

۳۶ Commandemets

۳۷ آن معرفت خداوندی که مد نظر پاسکال است، معرفتی است که در شخص مسیح به عنوان شفیع و منجی ظهور کرده و معرفتی است که پاسخ آگاهی مستقیم انسان نسبت به زبونی خویش است اما معرفتی صرفاً فلسفی نسبت به خداوند، نه متضمن معرفت احتیاج انسان برای نجات، و نه متضمن شناخت مسیح به عنوان منجی است. (کاپلستون، ۲۰۴/۴).

۳۸ Angeborene Sünde

۳۹ circulation of blood

۴۰ Autorität

۴۱ Einbildung

۴۲ Abhängigkeit, Verlangen nach Unabhängigkeit, Bedürfnisse (Pascal, 1997, 78-126).

۴۳ die Perspektive

۴۴ Francis Bacon (1561- 1616)

۴۵ Eitelkeit der Wissenschaften

۴۶ Pierre de Fermat (1607- 1665) ریاضیدان و حقوقدان فرانسوی. علاوه بر دکارت، فرمت نیز مؤسس هندسه تحلیلی به شمار می‌رود. او هم‌چنین در زمینه نظریه اعداد فعالیت کرده و در تدوین اصول محاسبه احتمالی نقش مؤثر داشته است. فرمت با ریاضیدانان زمان خود مانند دکارت و پاسکال مکاتبات و تبادل علمی داشته و تئوری «حدس» (Vermutung) او مشهور است.

۴۷ mathematical theory of probability

۴۸ پیش از دکارت، اگوستین قدیس این قضیه را برای اجتناب از شکاکیت، این‌طور مطرح کرده بود: «چون اشتباه می‌کنم، پس هستم» (si fallor, sum..). و بعد از دکارت، پاسکال پرسید: «باور دارم، پس آیا وجود دارم؟» (Credo ergo sum).

۴۹ Seligkeit

۵۰ Größe und Elend

۵۱ علاوه بر پاسکال، ژان ژاک روسو هم با احکام ظاهر عقل مخالفت دارد.

۵۲ دکارت می‌گفت فلسفه باید از «من» یا کوگیتو شروع شود و بدین منظور فلسفه‌اش با مبحث «نفس» شروع می‌شود. او روش ریاضی (فکر، نفس) و هندسی (ماده، تن) را مبنای فلسفه قرار داد ولی تاریخ فلسفه جدید به جای جنگ میان ریاضیات و فلسفه، جنگ میان فیزیک و روان‌شناسی است.

۵۳ Euklid, Euclidēs

۵۴ *Pensées* (thought) که پاسکال آن را به سال ۱۶۶۰ نوشت.

۵۵ Pyrrhoniker aus starrsinn

۵۶ Descartes unnütz und ungewiß

۵۷ theological wisdom

۵۸ پاسکال مخالف روش ریاضی نیست. تلاش او در کتاب درباره روح هندسی بر این متمرکز است که خط بارزی میان علم ریاضی و فلسفه ترسیم کند و روح هندسی را در مقابل «روح ظریف» (*esprit fin*) قرار دهد (کاسیرر، ۱۳۷۲: ۵۶).

۵۹ Henri Bergson (1859- 1941) فیلسوف فرانسوی در کنار فریدریش نیچه و ویلهلم دیلتای، از مهم‌ترین نماینده فلسفه زندگی به حساب می‌آید.

۶۰ Victor Delbos (1862- 1916) فیلسوف فرانسوی، مورخ کاتولیک، بود.

۶۱ Jacques Chevalier (1882- 1962) فیلسوف و مترجم فرانسوی، و مولف کتاب *Historie de la Pensée* و *Heri Bergson*

۶۲ Cornelius Jansen (Jansenius), (1585- 1638). او در یک خانواده کاتولیک در حومه جنوب هلند به دنیا آمد. متکلم اهل فلاندرز و اسقف ایپر (Ypren) از ۱۶۰۲ در دانشگاه لون (Löwen) کلام مسیحی خواند. مهم‌ترین اثر وی درباره آگوستین قدیس است که برای اولین بار در سال ۱۶۴۰م در سه جلد انتشار یافت. عنوان کتاب: *Augustinus, sive doctrina Sti. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina adversus pelagianos et massilienses*. 3 Bde. Löwen 1640. Nachdruck: Minerva, Frankfurt a. Main 1964.

۶۳ David Hume (1711- 1776).

Voltaire, François marie Arouet (1694- 1778) (فرانسوا ماری آروئه، معروف به ولتر).

"*Lettres philosophiques ou lettres anglaises*" (1734) 52 ۶۴

منابع

الف: فارسی

- الدرز، لئو جی (Leo J. Elders، 1926-)، الهیات فلسفی توماس آکویناس (*The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*، ج. دوم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۶).
- ایلخانی، محمد: تاریخ فلسفه در قرون وسطی و رنسانس، ج. هشتم، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۳.
- بریه، امیل (Bréhier, Emile, 1876- 1952): تاریخ فلسفه قرن هفدهم (*Histoire de la philosophie, Le XVII Siècle*، ترجمه اسماعیل سعادت، ج. اول، تهران، هرمس، ۱۳۸۵).
- ---، ---: تاریخ فلسفه قرن نوزدهم، دوره نظام‌ها (۱۸۵۰-۱۸۰۰) (*Histoire de la philosophie, II XIX Siècle*، ترجمه اسماعیل سعادت، ج. اول، تهران، هرمس، ۱۳۹۷).
- پاسکال، بلز: سعادت بشری، ترجمه مرضیه خسروی، ج. دوم، روزگار نو، ۱۳۹۸.
- پالمیر، مایکل (Palmer, Michael F., 1945-): درباره خدا (*The Question of God: an introduction and sourcebook, 2001*، ترجمه نعیمه پورمحمدی، ج. اول، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳).
- حسینی بهشتی، محمدرضا (سروراستار): فرهنگ‌نامه تاریخی مفاهیم فلسفه، تألیف یوآخیم ریتز و دیگران، ج. دوم، گزیده‌ای از مفاهیم در مابعدالطبیعه، (گروه مترجمان)، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۳.
- دکارت، رنه: گفتار در روش درست راه‌بردن عقل و جستجوی حقیقت در علوم (*Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences*، فروغی، محمدعلی، ۱۳۸۳، صص ۲۶۰-۱۹۳).
- ریتز، یوآخیم و دیگران: فرهنگ‌نامه تاریخی مفاهیم فلسفه، ج. ۲: الهیات، ویراسته محمدرضا حسینی بهشتی و بهمن بازوکی، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۱.

- ریتر، ج. دوم، سمت ← حسینی بهشتی، محمدرضا
- زادیوسفی، امیرحسین و سعیدی مهر، محمد: «شرط‌بندی پاسکال و اشکال خدایان متعدد»، در: *جستارهای فلسفه دین*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۶۶-۴۳.
- ژیلسون، اتین (Etenne Gilson, 1884- 1978): *خدا و فلسفه (God and Philosophy)*، (تحول مفهوم خدا در تاریخ فلسفه غرب)، ترجمه شهرام پازوکی، چ. دوم، تهران، انتشارات حقیقت، ۱۳۸۸.
- کاتینگهام، جان (John Cottingham, 1943-)، *فرهنگ فلسفه دکارت*، ترجمه علی افضلی، چ. اول، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۰.
- کاسیرر، ارنست (Ernst Cassirer, 1874- 1945): *فلسفه روشن‌اندیشی (Die Philosophie der Aufklärung, 1932)*، ترجمه نجف دریابندری (۱۳۹۹-۱۳۰۹)، چ. اول، خوارزمی، تهران، ۱۳۷۲.
- کونگ، هانس (Küng, Hans, 1928-): *خدا در اندیشه فیلسوفان غرب (Does God Exist?: an Answer for Today)*، ترجمه حسن قنبری، چ. اول، قم، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۹.
- فروغی، محمدعلی (۱۳۲۱-۱۲۵۴ش): *سیر حکمت در اروپا*، چ. ۱، حکمت سقراط و افلاطون، چ. اول، تهران، هرمس، ۱۳۸۳.
- فولکیه، پل (Paul Foulquié, 1893- 1983): *فلسفه عمومی یا مابعدالطبیعه (Métaphysique)*، بخش تمهیدی: *مبحث انتقاد شناسایی*، ترجمه یحیی مهدوی (۱۳۷۹-۱۲۸۷ش) چ. دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲.
- مروارید، جعفر، مهدوی مهر، وحید: «بررسی تمایز ماهوی 'برهان شرط‌بندی پاسکال' و 'حدیث محاجه امام علیه‌السلام و ابن ابی العوجاء' و نتایج فلسفی و کلامی آن»، در: *پژوهش‌های فلسفی کلامی*، شماره پیاپی ۷۶، تابستان ۱۳۹۷، صص ۵۷ تا ۷۰.

ب: غیر فارسی

P., G., → Pascal, *Gedanken*, 1997.

KrV: → Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, 1983.

Kant, Immanuel: *Kritik der reinen Vernunft*, (2. Aufl.), Werke in Zehn Bänden, Bd.4. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1984.

Küng, Hans: *Does God Exist? An Answer for Today*, Taschenbuch, Wipf and Stock, 2006.

Lafuma, Louis: "Blaise Pascal", in; LThK=*Lexikon für Theologie und Kirche*, 10 Bde.

Bd.8, Herausgegeben von Josef Höfer, und Karl Rahner, Herstellung: Freiburger Graphische Betriebe, 1986.

Loeffel, Hans: *Blaise Pascal*, Birkhäuser Verlag, Basel, Boston, 1987.

Pascal, Blaise: *Gedanken über die Religion und eineig andere Themen*, Jean- Robert Armogathe (Hrsg.), aus dem Französischen übersetzt von Ulrich Kunzmann, UB 1622, ReclamVerlag, Leipzig, 1997.

-----, -----: *Pensées*, ed. and trans. A. J. Krailsheimer, London and New York, Penguin Books, 1966.

-----, -----: *Pensées*. Trans. and edit.: G. B. Rawlings. Mount Vernon, N. Y.: Peter Pauper Press 1900.

-----, -----: *Nicht eingeordnete Papier*, → *Gedanken*, 1997, S. 214–440.

Rescher, Nicholas: *Pascal's Wager: A Study of Practical Reasoning in Philosophical Theology*, Notre Dame, Ind., University of Notre Dame Press, 1985.